

LES UILLAE DE CONSTANTÍ A CARLEMANY

APORTACIONS GIRONINES A LA QÜESTIÓ DE L'EVOLUCIÓ I LA TRANSFORMACIÓ DE LES VIL·LES O TERMES RURALS DURANT L'ANTIGUITAT TARDANA (SEGLES IV-VIII)

J. CANAL, E. CANAL, J.M. NOLLA I J. SAGRERA

Els historiadors que s'acosten al problema de les formes d'habitatge i organització del món rural europeu en aquesta etapa que inclou la imprecisa antiguitat tardana i la primera o alta edat mitjana –a grans trets entre els segles v i x–, no poden deixar d'observar el gran contrast que hom planteja entre la informació escrita, els edictes, els diplomes, les cròniques i altres documents de l'època, que proposen un manteniment de les estructures locals dites *uillae*, *uici*, *casalia*, *fundi*, *curtes*, *uillares*..., segons les èpoques i els llocs i, d'altra banda, l'arqueologia que identifica un gran nombre d'hàbitats abandonats o destruïts al llarg d'una extensa etapa entre els segles III i VII, i que, al mateix temps, no aconsegueix identificar els hàbitats posteriors –o bé ho fa en nombre molt limitat–, la qual cosa ha fet que, en general, els arqueòlegs proposessin una important reducció i decadència dels hàbitats de tradició antiga –principalment la *uilla* clàssica–, especialment entre els segles v i vi. Estem davant d'una contradicció que sembla irresoluble o bé es tracta de dos conceptes que poden ser complementaris? Fins a quin punt l'arqueologia i els textos –gironins o de més enllà– poden ajudar-nos a avançar en la solució d'aquestes qüestions?

1. LES UILLAE ENTRE EL MÓN ANTIC I EL MEDIEVAL; CONTINUÏTAT O RUPTURA?

La historiografia europea no ofereix gaire consens en aquesta qüestió; un altmedievalista de reconegut prestigi com és l'italià Paolo Delogu observa que a Itàlia, com en altres bandes [...] *en la documentació escrita del segle VIII hi figuren molts termes relatius a institucions jurídiques i situacions socials i econòmiques, idèntics als utilitzats en l'antiguitat tardana fins al segle VI ...un exemple ...és l'esment, als diplomes longobards, dels fundi com a organitzadors normals del territori rural i dels uici com a centres de població, que sem-*

bla documentar la supervivència ...de la 'organització del camp definida en l'era imperial [...]. El mateix autor comenta més endavant [...] és evident el contrast entre la interpretació donada ...per la documentació arqueològica i la proposada per les fonts escrites, que posen de relleu la persistència dels aspectes essencials de l'organització tardoantiga [...] (Delogu, 1994, pàg. 15). L'autor s'inclina a favor de la hipòtesi «rupturista» que semblen indicar les fonts arqueològiques; en la seva opinió, els textos mostren una imatge arcaïtzant que no es correspon amb les noves realitats del poblament, però també accepta la visió del *fundus* com el d'una unitat administrativa que sobreviu i es transforma en el temps, la qual cosa permet explicar la seva permanència en la documentació altmedieval, ja que seria el marc administratiu –el domini «eminent» o públic– on actuarien les persones i institucions de govern fins ben avançat el segle IX. D'aquesta manera, el *fundus* o els topònims equivalents com ara *locus* i *uilla* serien una «superestructura» de govern gairebé immutable durant segles, mentre en el seu si es produirien les grans modificacions que manifesta l'arqueologia. De fet, potser tenim exemples d'aquesta situació ben a prop de Girona, on les *uillae* de *Parietes Rufini* i de *Castellum Fractum* eren, en el segle IX i principi del X, territoris integrats per diversos agrupaments o *uillares* al voltant d'antics centres polítics i religiosos, com en el cas de *Parietes Rufini*, on a més del lloc del mateix nom s'hi trobaven els vilars de *Dominio-Domeny*, *Teudilane-Taialà*, *Monteraso-Montràs* i *Brugaria-Fontajau* (Canal et al., 2003, pàg. 181-195); o també és el cas de termes militars, com ara el citat *Castellum Fractum* (Canal et al., 2003, pàg. 321-330), les restes del qual són ben visibles al replà de la muntanya de Sant Julià de Ramis. En un sentit semblant, però limitant-se a l'evolució de les formes de poblament, es manifesta Roger Collins quan afirma, referint-se a la Península Ibèrica en època visigoda, : [...] *Puede ser demasiado pronto para hacer generalizaciones basadas en lo que todavíatodavía son evidencias limitadas y geográficamente muy dispersas ...Lo más importante es que hay una coincidencia bastante generalizada en afirmar que las villas romanas habían sido prácticamente todas ellas abandonadas como lugares de residencia a finales del siglo V ...El modelo de asentamiento que siguió al abandono de las villas romanas comienza ahora a ser conocido ...El principal elemento en este proceso es la proliferación de pequeños grupos de casas, tales que a menudo algunas de ellas tienen sus propios corrales y/o silos para guardar el grano y otros lugares de almacenaje. Dicho de otro modo, lo que parece estar emergiendo son pequeños pueblos de finales del siglo VV [...]* (Collins, 2005, pàg. 218-219).

L'autor anglès no aclareix quins noms portarien aquestes noves formes de poblament, en el cas que fossin noves, ni quina relació tindrien amb l'organització administrativa del territori.

Tampoc la historiografia catalana no sembla tenir les idees gaire clares sobre la qüestió. Una obra de síntesi remarcable com ara el volum complementari de la col·lecció *Catalunya Romànica* titulat *Del romà al romànic. Història, Art i Cultura de la Tarraconense Mediterrània entre els segles IV i X* (Barcelona, 1999) hauria estat una obra oportuna per plantejar-se aquestes qüestions; però en aquest punt les conclusions generals no foren gaire engrescadores, un fet significatiu si tenim en compte que en aquest estudi hi participaren prop d'un centenar d'especialistes sobre els diversos aspectes d'aquesta etapa que, sens dubte, permeten assegurar que el llibre representava un veritable «estat de la qüestió» sobre els diversos aspectes de l'època tardoantiga i altmedieval. En plantejar una reflexió sobre *El final dels assentaments en l'antiguitat tardana*, Rosario Navarro conclou: [...] *les vil·les van anar passant de la plenitud palpable a l'abandó. Aquest es produeix lentament a partir del moment en què els circuits comercials s'interrompen [...]* i, tot seguit: [...] *aquesta situació, lligada als testimonis medievals, en forma de masies, esglésies i una rica toponímia, pot estar explicant la continuïtat en l'ocupació dels assentaments, si bé en noves possibles localitzacions [...]* (Navarro, 1999, pàg. 120-121). Navarro sembla precisar una mica més unes quantes pàgines més endavant: [...] *En un moment difícil de precisar, sembla que entre els segles V i VI, es produeix la inutilització dels sectors residencials de la totalitat de les antigues vil·les. Aquesta inutilització no comportà un abandó definitiu sinó una transformació de l'espai. La transformació es fa més evident en els espais dotats de certs elements característics del sistema de vida romà, com són els àmbits pavimentats amb mosaic o els conjunts arquitectònics destinats a termes. En alguns casos s'observa la seva adequació per a activitats de tipus productiu [...]* (Navarro, 1999, pàg. 138); l'autora fixa, per tant, l'època d'abandonament residencial de les vil·les en el trànsit entre els segles V i VI. Un altre testimoni d'aquesta manca de definició la trobem una mica després en el mateix volum, quan hom reprèn l'estudi del poblament a partir de la conquesta carolíngia i, tot constatant l'abundància de termes definits com a *uillae* i *uillares*, Jordi Bolòs proposava: [...] *podríem suposar que abans de l'època carolíngia hi havia almenys dos nivells pel que fa a l'organització de l'espai; un terme ampli (que correspondria a una vall, un territori, una vegueria) on s'exercia la jurisdicció, i diversos llocs de poblament que rebien el nom de*

"lloc", de "villa" o de vilar [...] (Bolòs, 1999, pàg. 388); on sembla afirmar-se que aquests indrets ja existien abans del segle VIII, però l'ús dels temps verbals condicionals posa en relleu la prudència en l'afirmació de l'autor.

D'altra banda, en el volum dedicat a l'antiguitat de la *Història Agrària dels Països Catalans*, Pere de Palol sembla més contundent quan afirma: [...] *trobem Trobem citades villae del segle IV que depenen de nuclis urbans importants, com pot ser el cas de Bell-lloc o Pla de l'Horta, prop de Girona, o bé els Ametllers de Tossa de Mar (la Selva), Centcelles o la vil·la dels Munts, prop de Tarragona; als voltants de Barcelona hi trobem Torre Llauder, i propera a Lleida, Vilagrassa; totes amb una cronologia que aniria de la fi del regnat de Dioclecià a finals del segle V [...]* (Palol, 2005, pàg. 488). Si entenem bé el que diu Palol, les vil·les citades no arriben al segle VI, però l'autor no va més enllà d'aquesta apreciació ni intenta explicar les causes concretes d'aquesta extinció en una època tan determinada. En aquest mateix volum, Palol i Navarro, que repeteixen com a especialistes sobre l'antiguitat tardana, situen la fi de la uilla dins un marc cronològic força ample –que pot anar del segle IV al VIII– i que remarca les causes econòmiques i socials –però mai les polítiques– com les responsables d'aquesta extinció.

En una síntesi sobre la Catalunya carolíngia, Josep M. Salrach ha proposat una visió semblant a les de Delogu o Collins: [...] *No és gens estrany, doncs, que els testimonis més emblemàtics que l'arqueologia ofereix d'aquest moment de l'antiguitat tardana en el món rural, durant els segles VI, VII i principis del VIII, quan les vil·les ja han desaparegut, siguin els vici o poblats com ara els del Bovalar (Seròs, el Segrià), Puig Rom (Roses, l'Alt Empordà) i Vilaclara (Castellfollit del Boix, el Bages), on es troba ben documentada l'existència de comunitats pageses amb vocació autàrquica, fet que no exclou un cert grau de relacions mercantils amb l'exterior [...]* (Salrach, 2004, pàg. 20). Salrach no entra en la qüestió de com relacionar l'estructura de l'administració estatal del territori amb aquesta transformació radical del poblament, especialment amb el manteniment de topònims com ara uilla o uicus; però ell també està d'acord amb la desaparició o transformació de les aristocràtiques vil·les baiximperials al final del segle V.

2. L'ARQUEOLOGIA GIRONINA I L'ABANDONAMENT DE LES VIL·LES

Per la nostra banda, no podem deixar d'apreciar que la documentació arqueològica més moderna sobre el final de les uillae residencials a les condrades gironines, sembla donar suport a aquesta visió. Moltes de les vil·les

baiximperials estudiades en els darrers anys –les que ofereixen una cronologia més precisa– ofereixen dades significatives, especialment pel que fa a la fi de la seva *pars urbana*. És el cas de la vil·la del Pla de l’Horta, a Sarrià, abandonada en algun moment de la segona meitat del segle v (Nolla, 1982-1983, pàg. 111-130; Nolla & Casas, 1984, pàg. 187), com ara la vil·la de la Font del Vilar, prop de Figueres (Casas et al., 1995); la dels Ametllers, a Tossa de Mar, ho fou en la primera meitat del vi (Codina et al., 2004, pàg. 210-212), com també a Pla de Palol –Platja d’Aro– on: [...] *l’edifici baiximperial ...té unes reformes puntuals que podem situar, com a molt tard, a l’any 475, i que experimenta després tres fases successives d’abandonament. La primera ...possiblement s’hagi de datar al tombant de segle. Les altres dues les podem situar en sengles moments successius ...dins d’un període de temps que no pot ser gaire anterior a l’any 500 i que és quasi segur que no supera l’any 525 [...]* (Nolla (ed), 2002, pàg. 146). Les vil·les del Collet de Sant Antoni, a Calonge, (Nolla et al., 2002, pàg. 105-112), la de Llafranc, a Palafrugell (Barti et al., 2004, pàg. 233-235,) o la del Puig Rodó, a Corçà (Nolla & Casas, 1990, pàg. 193-218) també ofereixen una cronologia semblant, que no sembla arribar gaire enllà en el segle vi, si més no les seves funcions residencials. La de Vilauba, prop de Banyoles, presenta un abandonament de la seva *pars urbana* i una reforma «ruralitzant» al finals del segle v (Catanyer & i Tremoleda, 1999, pàg. 149-161; Castanyer & i Tremoleda, 2001-2002, 159-176), la de Sant Tomàs de Fluvià (Nolla & i Casas, 1984, pàg. 105-107), la de Raset, a Cervià de Ter (Punseti et al., 2004, 235-238) o la de l’Hort d’en Bach, a Maçanet de la Selva, presenten una cronologia més indeterminada. D’altra banda, la continuïtat d’aquest darrer edifici, que no sembla patir interrupcions durant l’antiguitat tardana i l’edat mitjana, però sí modificacions i amortitzacions significatives, fins a l’actual edifici del Palau de Foixà (Llinàs et al., 2000), ens planteja que, segurament, no totes les vil·les van perdre la seva funció residencial i, segurament, de lloc central a nivell local: però en qualsevol cas, sembla innegable que aquestes residències i llocs de poder ja no tenien, des del segle vi, gaire res a veure amb els seus precedents, especialment pel que fa als espais de representació i a les seves funcions.

3. LA CRISI A LA TARRACONENSE EN LES FONTS ESCRITES

Si admetem que aquesta crisi del model de poblament fonamentat en la vil·la– residència aristocràtica del Baix Imperi, que a Catalunya –la

Tarraconense oriental— sembla evident en el pas del segle v al vi, potser calgui relacionar-la amb les escasses, però significatives, notícies d'aquella mateixa època recollides en les cròniques i altres textos de segles posteriors. A *Hispania*, i més concretament a la *Tarraconense*, el trànsit entre els dos segles es produeix enmig d'un canvi polític transcendent; la fi del domini romà i la imposició del poder visigot, que fins aleshores tenia la seva seu a Aquitània, al sud de la Gàl·lia. Així, l'anònima *Chronica Gallica*, una obra del segle vi, diu que, per ordre del rei Euric (466-484), un cos d'exèrcit got comandat pel *comes* Gauterit prengué Pamplona i Saragossa i un altre, dirigit per Hedelfred i el *dux Hispaniarum* Vicenç: [...] *obsessá Tarracona, maritimas urbes obtinuit* [...]; és a dir que, acompanyats d'un alt cap romà que, segurament, donava legitimitat «imperial» en la intervenció, els gots conqueriren Tarragona —per tant, calgué prendre-la per la força— i, tot seguit, la resta de les ciutats costaneres —per tant, Tortosa, Tarragona, Empúries i, segurament, Girona, en dates aproximades entre el 473 i 475 (*Chron. Gall.*, 664-665). La campanya d'Euric tenia una certa legitimitat —per això l'acompanyava un cap militar romà, el *dux Tarraconensis*— perquè el rei got tenia el suport de l'emperador Juli Nepot, que entre el 473 i 474 s'enfrontà amb Glicerí pel títol i l'autoritat —força nominal— sobre les escorrialles de l'Imperi Occidental. Per tant, és possible que aquests episodis bèl·lics tractessin d'una guerra civil romana i l'ocupació goda no fos definitiva, la qual cosa explicaria els renovats conflictes posteriors.

Per la seva banda, Isidor de Sevilla, en la seva *Historia de regibus Gothorum, suevorum et vandalarum*, ofereix una altra visió sobre aquesta campanya, ja que recorda que en aquells anys, a banda de les depredacions comeses pels gots a *Lusitania* i la citada expedició que conquerí Pamplona i Saragossa: [...] *Tarraconense etiam provinciae nobilitatem, quae ei repugnaverat, exercitus inruptione evertit* [...] (Isid., *Hist. Goth.*, 34); és a dir, que l'exèrcit d'Euric emprengué una campanya de destrucció de la noblesa de la *Tarraconense*, que se li havia enfrontat. Desconeixem si aquesta notícia tracta de la mateixa campanya esmentada a la *Chronica Gallica* o si es tracta d'una conseqüència immediatament posterior. El sentit de la breu notícia que dóna Isidor, depèn en gran mesura del significat que li atorguem al verb *evertit*; el filòleg Caerols interpreta que l'exèrcit d'Euric anihilà (*evertit*) la noblesa de la *Tarraconensis* que se li havia enfrontat (*quae ei repugnaverat*) (Caerols, 2001, pàg. 232). Si acceptem aquesta traducció de la notícia de la *Historia Gothorum* d'Isidor, un cronista generalment considerat

com a molt ben informat, hem d'acceptar que les conseqüències de l'atac d'Euric –sense arribar a l'extermini que afirma Isidor– haurien estat força dramàtiques per a la noblesa territorial de la *Tarraconensis*, que podria haver perdut una part significativa dels seus efectius. Aquest podria ser un punt de trencament històric considerable, que fins avui no ha estat prou valorat per la historiografia catalana.

D'altra banda, la *Chronica Caesaraugustana*, segurament escrita per un bisbe d'aquella ciutat a la finals del segle VI o al principis del VII, afegeix noves dades referides al regnat d'Alaric II (484-507), fill i hereu d'Euric, i a la persistència de l'oposició hispanoromana. El text recorda que l'any 494 els [...] *gothi in Hispania ingressi sunt* [...] (*Chron. Caesaraug.*, 222), la qual cosa era interpretada tradicionalment com una entrada en massa i popular dels gots, però avui s'interpreta més aviat com una arribada de l'exèrcit got; ho fa clarament Garcia García Moreno (García Moreno, 2001, pàg. 134-135) i amb més prudència, Collins (2005, pàg. 27-29); això obliga a matisar les expedicions d'Euric entre el 473 i 475 que, pel que sembla, no havien estat definitives o, si més no, no tenien l'objectiu d'una ocupació permanent. De manera semblat a com s'havia esdevingut vint anys abans, l'assentament got iniciat el 494 sembla revifar l'oposició local; en el 496 es revoltà *Burdunellus* –no sabem concretament on, ja que la font es limita a dir *...in Hispania*–, però cal recordar que la *Chronica Caesaraugustana* fa referència, generalment, a ciutats i llocs de la *Tarraconense*. La revolta de Bordunell no impedí que els gots [...] *sedes acceperunt* [...]; és a dir, que prenguessin o ocupessin els llocs de poder –segurament vol dir les ciutats i el castells– mentre el revoltat fou vençut i executat terriblement a Tolosa l'any següent. Anys més tard, el 506, els gots prengueren la revoltada Tortosa, i el seu cabdill Pere fou decapitat (*Chron. Caesaraug.*, 223). Bordunell i Pere són definits a la *Chronica* com *tyranni*, un títol encara no utilitzat per als qui es revoltaren contra Euric en els anys setanta del segle V i generalment reservat, en els textos de l'antiguitat, a aquells que es revoltaven per tal de prendre el poder i fracassaven; un fet que sembla indicar l'aspecte polític de les revoltes que voldrien impedir la consolidació de la monarquia visigoda a *Hispania* i explica la crueltat amb què foren reprimides i llurs els seus caps executats. En el mateix any 506 se celebrà el Concili d'Agde, al qual no hi assistí cap representant de les seues hispàniques; Garcia García Moreno ha donat com a possible explicació: [...] *las circunstancias de rebelión por las que entonces pasaba buena parte de la Tarraconense* [...] (García Moreno, 2001, pàg.

131), però també pot ser que no fos necessària la seva presència si es tractava només d'un concili gàl·lic. Un altre possible signe de dissensions el dóna l'entrada de la *Chronica Caesaraugustana* corresponent a l'any 529 que diu: [...] *His diebus Stephani Hispaniarum praefectus efficitur qui tertio anno praefecturae suae in civitate Gerundensi concilio discintus est [...]* (*Chron. Caesaraug.*, 223); és a dir que el 531 es produí un concili o una assemblea a Girona que destituí el *praefectus Hispaniarum* Esteve, que havia estat nomenat tres anys abans. En uns anys trasbalsats, enmig d'una important crisi interna del regne visigot –l'assassinat d'Amalaric i la proclamació de Teudis– i de lluites contra els francs a la Narbonesa, un *concilium* o assemblea –dels caps i l'exercit got– prengué una decisió que ha estat valorada per Garcia García Moreno com: [...] *un fortalecimiento del poder central de la realeza, al eliminar una instancia intermedia entre ella y la población hispanorromana hispanorromana, limitandose limitándose las posibles aspiraciones autonómicas de la antigua aristocracia senatorial [...]* (García Moreno, 1991, pàg. 157); per tant, l'autor interpreta la destitució com un possible senyal de tensió entre els grups dirigents gots que degueren portar la veu cantant en el *concilium* gironí– i l'aristocràcia hispanorromana que hauria pogut sobreviure als esdeveniments anteriors.

Tot plegat, i malgrat l'escassa informació de les fonts, podem afirmar que els anys del finals del segle v i principi del vi foren una època de grans trasbalsos –invasions, assalts, revoltes i repressions–, la qual cosa sembla coherent amb l'important grau de destrucció i/o transformacions que observa l'arqueologia de les vil·les en aquells anys i podria ser un indicatiu, a banda de les destruccions materials, d'un cert grau de desarticulació o readaptació, però també d'eliminació d'una part significativa de la noblesa hispanoromana –*senatores* i *possessores*– que fins aleshores havia monopolitzat els llocs de govern local i provincial. Per això no ens pot sorprendre que alguns autors es demanin on és, a partir del segle vi, aquesta noblesa territorial que hom podia identificar per la combinació de les dades textuals i arqueològiques fins a la darrereria del segle v (Salrach, 2004, pàg. 20-27). La destrucció de part de la noblesa romana –i la fi generalitzada de la seva *way of life*– en relació amb una invasió germànica, no fou un fet exclusiu de la *Tarraconense* o d'*Hispania*; el cronista *Paulus Diaconus* escrigué, a finals del segle viii, la *Historia dels lombards*, en què explica la invasió d'Itàlia per aquest poble a finals del segle vi i com: [...] *His diebus multi nobilium*

romanorum ab cupiditatem interfecti sunt. Reliquie vero per hospites divisi et tertiam partem suum frugum langobardi persolverent, tributarii efficiuntur [...] (Paulus Diaconus, II, 32); és a dir que molts nobles romans foren morts per cobdícia o desig de riquesa i la resta –dels nobles– foren repartits entre els seus «hostes» –els invasors lombards– i esdevingueren tributaris obligats a pagar un terç dels seus guanys –segurament fiscals–. Per tant, sembla evident que molts nobles italians, però no tots, foren eliminats –*interfecti sunt*– a finals del segle VI; uns fets que facilitaren la substitució de la vella classe dirigent per una altra de forana, si més no en els estrats superiors. Els arqueòlegs italians també identifiquen aquesta època final del segle VI com la del [...] *fine delle ville* [...] (Brogiolo, 1996, pàg. 109), en el mateix sentit de desaparició d'un model residencial dels estaments aristocràtics de tradició romana tardana.

Això significa –és la nostra opinió– que una part important de la noblesa romana a *Hispania* –més concretament, a la *Tarraconense*– fou eliminada i substituïda per la visigoda –els *seniores gothorum*–, entre els quals hi figurarien, com a nous caps territorials, dotzenes de *comites ciuitatum* citats ja en el Codi d'Alaric l'any 506 (Sánchez Albornoz, 1971, pàg. 74-78), però també en el Codi d'Euric, d'uns trenta anys abans (*Cod. Euric.*, 28). Aquesta més que possible desarticulació de la classe dirigent romana a nivell urbà, però també rural –els *possessores* principalment– podria explicar la crisi de la *uilla* com a residència benestant; la fi d'una manera de vida, però també d'una manera concreta de govern local, ja que no hem d'oblidar el significat institucional i de representació –en definitiva, de «poder»– de les luxoses estances com ara el *triclinium* i l'*oecus* o sala de recepcions, amb mosaics i exedres, que semblen definitivament amortitzats a principi del segle VI. Però no cal oblidar que els visigots no semblen haver-se instal·lat a les residències i contrades rurals, sinó a les ciutats, tal com explica Cassiodor, a principis del segle VI, quan esmenta els [...] *Gothis in ciuitate positus* [...] (Cassiodorus, *Variae*, V, 39); els gots residents a les ciutats, als quals prestaven serveis els *uillici* o dirigents de les vil·les, uns personatges locals que no semblen gots, tal com indica el sentit del document. Això dona suport a la idea que l'aristocràcia goda no sembla esdevenir rural, si més no en aquesta etapa inicial del seu llur domini; per tant, caldria una certa classe dirigent hispanoromana que continués dirigint el dia a dia dels afers locals.

4. EL CONCEPTE DE 'UILLA: EVOLUCIÓ I MUTACIÓ

Si una gran part de *'uillae* –en el sentit d'hàbitats benestants– desaparegueren en aquella època –o si més no en quedaren molt afectades–, per què els documents continuen parlant de vil·les durant molts segles? En la qüestió de la identificació entre les vil·les baiximperials (segles IV-V), les tardoantigues (segles VI –VIII) i les altmedievals (segles VIII-X), convé començar aclarint la terminologia perquè potser utilitzem la mateixa paraula, però no estem parlant del mateix. Per als arqueòlegs i altres estudiosos del món antic, la *uilla* és una construcció, sovint un complex o conjunt d'edificis rurals, mentre que, com ja hem vist, els medievalistes i molt especialment els estudiosos del món carolingi valoren el seu significat de terme o territori i no la relacionen amb cap construcció concreta. L'etimologia dels topònims podria ser un camí per establir relacions entre les dues etapes, però l'estudi dels topònims de la contrada gironina, citats com *uillae* i *uillares* en els segles IX i X, indica que només dues dotzenes poden tenir l'origen en noms romans de persones, potser *domini* o *possessores* (Bolòs & i Hurtado, 2000, pàg. 37); però entre més de tres-cents topònims de vil·les i vilars conservats, dues dotzenes no semblen gaire cosa, i no semblen abonar el plantejament «continuïstacontinuista». En relació amb el conjunt de la *Spania* visigoda, García García Moreno ha tractat de lligar el significat antic i altmedieval del concepte quan diu: [...] *la desespecialización sufrida por [(el termino)] uilla, a la par que la extensión de su significado a toda agrupación de carácter aldeano, podría tener su explicación en ciertos hechos históricos de indudable interés. La indistinción en el paisaje hispánico de la época entre la aldea campesina y la antigua villa o gran dominio señorial aislado, se vería favorecida por la extensión de los lazos de patrocinium y los pasos de gigante dados por la gran propiedad fundaría, cosas ambas que conducirían la integración de antiguas comunidades aldeanas libres en el marco del gran dominio señorial [...]* (García Moreno, 2001, pàg. 297). Allò que no aclareix l'autor és si aquestes comunitats vilatanes agrupades ja existien abans, o també eren producte dels canvis en curs.

Si ens acostem a l'arqueologia en cercar cercar d'algunes respostes sobre continuïtats, canvis o abandonaments, obtindrem resultats diversos. Observem, per exemple, com les dades de les esglésies paleocristianes permeten plantejar la continuïtat de molts llocs de poblament; cada cop disposem d'un nombre major de temples medievals a les contrades

gironines i a tota la Catalunya Vella, que mostren rastres arqueològics suficients per proposar la seva continuïtat entre el món tardoantic i el medieval. Sobre aquesta qüestió només cal remetre al lector als treballs publicats en el citat volum *Del Romà al Romànic...* (1999, pàg. 173-201), on es fa un repàs força extens de la informació arqueològica sobre una vintena de temples paleocristians catalans, aproximadament la meitat dels que han estat identificats –i cada cop se'n detecten més–, que mostren en més de la meitat dels casos una remarcable continuïtat amb els temples romànics posteriors. Deixant de banda el context urbà, els casos més ben coneguts són –a les comarques gironines– els de Santa Cristina d'Aro (Aicart et al., 1999, pàg. 13-34), Bell-lloc d'Aro, amb dubtes, (Esteve, 1990, pàg. 63-114), Santa Maria de Porqueres (Burch et al., 1999), Sant Julià de Ramis (Burch et al., en premsa), a Sant Joan de Bellcaire, Santa Margarida, Santa Magdalena i Sant Vicenç, les tres a redós d'Empúries (Nolla et al., 1996, pàg. 225-241) i, amb menys claredat, a Sant Aniol de Finestres (Esteve, 1998, pàg. 287-296), Santa Maria d'Amer (Sagrera & Agustí, 2002, pàg. 95-110) o Sant Esteve de Banyoles (Burch et al., 1999, 128-130, fig. 66). Fora de les comarques gironines –i en un context igualment rural–, podem citar els casos de Sant Menna (Sentmenat) del Vallès, Sant Pau de Riu Sec (Sabadell), Sant Cugat del Vallès, Santa Margarida de Martorell o Santa Maria d'Artés.

En relació amb els canvis interns dins el món local de les vil·les, també ho podem relacionar amb els casos d'esglésies desplaçades a poca distància del seu lloc original en algun moment de l'edat mitjana, tal com hem vist que va passar a Santa Maria de Porqueres, o a Santa Cristina d'Aro. Però també és cert que coneixem alguns casos de temples paleocristians que semblen haver patit estat abandonaments en els moments finals de l'antiguitat tardana, i que podrien assenyalar canvis significatius en el poblament, especialment a les zones costaneres, un fet confirmat per la distribució geogràfica de les vil·les altmedievals, que gairebé mai trobem a la vora de la costa. És força abundant l'evidència de llocs costaners poc o molt abandonats durant l'antiguitat tardana –Llafranc, Sant Esteve de Mar i Palau de Vilarromà a Palamós, Collet de Sant Antoni a Calonge, Pla de Palol a Platja d'Aro, els Ametllers a Tossa, Sant Quirze a Lloret de Mar...– i que no es reocupen durant l'alta edat mitja; això sembla adobar la hipòtesi del desplaçament d'alguns llocs costaners cap a l'interior, en una època de trencament o de contracció dels tradicionals lligams comercials mediterranis

(segles VI-VII). Cal tenir present, però, que en alguns llocs com ara Tossa mateix, el que documentem és una continuïtat de vida a un altre nivell, molt menor demogràficament, que, allà on ho podem resseguir, sembla continuar ocupant o freqüentant les ruïnes de la vil·la romana. Allò que havíem anomenat «vida entre ruïnes» i que, recordem-ho, es documenta també en jaciments situats a l'interior. Es tractaria de grups humans reduïts, demogràficament poc potents, que en el cas de Tossa treien profit d'unes bones condicions i, amb molta versemblança, de l'explotació directa del mar i no només això, sinó també com a punt d'arribada i de contactes amb l'exterior, si més no immediat. No podem imaginar, i menys abans del segle X, un aïllament «total», una desaparició dels contactes. És ben cert que la situació internacional era diferent de la de l'època antiga i que el gran comerç transmarí havia decaïgut, especialment al llarg del segle VII. Tanmateix, res no és absolut i les evidències, puntuals i modestes si voleu, d'aquests contactes, ens són avinents. Recordem, altrament, la capacitat marinera i les agosarades navegacions fetes des d'Empúries i encapçalades pels comtes durant el segle IX, i fins i tot la crònica de l'atac andalusí contra Empúries l'any 935, que no s'entén si no és amb la voluntat de trencar la capacitat marítima dels francs, i on es descriu una activitat emporitana lligada al mar més que notable (Bramon, 2000, pàg. 278-282).

En contrast amb aquests signes de canvi, l'anàlisi efectuada, en el primer capítol d'aquest treball, dels monuments tardoantics o d'aquells edificis de culte que amb un clar origen tardoantic continuen existint i evolucionant després de la conquesta franca, ens arribava a mostrar uns models diferents i, sobretot, l'evidència pregonada de continuïtat, adobada, aquí i allí, de llocs nous que no fan altra cosa que posar de manifest un creixement demogràfic d'una certa potència d'ençà del 800.

Una primera conclusió a què podem arribar és que al llarg de l'antiguitat tardana, entre el segle V, mitjan / final, i el segle VI, moltes vil·les-edificis s'abandonen, algunes després d'un procés de reconversió (Vilauba) que dibuixa un moment final de l'edifici molt diferent del que havia estat en els orígens. Tanmateix, les vil·les continuen apareixent amb força i constantment en la documentació carolíngia. Què significa tot això? En primer lloc que *vil·la* és un nom polimorf que pot significar simultàniament moltes coses i que no sempre el valor precís pot deduir-se del context. Quan un arqueòleg parla d'una vil·la sap molt bé a què es refereix, i ho saben perfectament bé els seus col·legues i lectors. Es refereix sempre a un lloc

concret, a un edifici d'una certa entitat que és alhora residència d'una comunitat plurifamiliar i centre d'explotació agrària d'un territori. És a aquesta entitat a què fan referència els documents altmedievals? No, de cap manera, majoritàriament per aquests documents vil·la equival a lloc (*locum*), a terme (*terminio*), a àrea geogràfica determinada amb uns límits fixos i clars. El canvi semàntic s'hauria produït, de manera progressiva i en coexistència, al llarg de l'antiguitat tardana i del segle VIII. En la documentació relativa a aquesta qüestió pròpia del domini visigòtic, aplegada i ben estudiada, es posa de manifest l'existència de la vil·la com una de les entitats d'agrupació de la comunitat rural, en una llista que comença en el *uicus* i continua en el *castellum* i la *uilla*, i que pot anar més enllà, en agrupacions encara menors. Es tracta de realitats geogràfiques, amb límits territorials coneguts i que tenen sempre, o poden tenir, uns representants legals que exerceixen tasques de govern i, fins i tot, judicials. Queda clar, però, que no posseïen entitat jurídica i que conformaven, uns i altres, el *territorium* d'una *ciuitas*. En aquesta documentació, sovint ambigua, no queda clar, de vegades, si ens referim a una vil·la en sentit de lloc, d'àrea geogràfica determinada o a l'edifici, la casa de camp. Aquesta segona opció és molts cops difícil d'aplicar.

Que n'hem de treure de tot això? Pensem que la manca de consens sobre la qüestió de la crisi de la vil·la, l'òptica divergent entre arqueòlegs i historiadors de l'antiguitat, d'una banda, i medievalistes de l'altra, ha estat, sobretot, un problema de terminologia, de discutir sobre coses absolutament diferents. Sembla que a grans trets s'hauria d'acceptar que el model clàssic, l'explotació del camp a partir d'uns grans edificis, residència dels senyors i dels camperols (*pars urbana*, *pars rustica*), lloc de transformació i magatzematge (*pars fructuaria*), entrà en crisi i, per tant, va caldre adaptar-se per sobreviure. Va significar, aquest fet, que els camps van quedar erms, incults? De cap manera. Si aquells grans edificis eren obsolets, costosos de mantenir i poc rendibles, no va quedar cap més remei que cercar noves maneres de sobreviure, d'adaptar-se a noves circumstàncies. Hem intuït, en uns llocs, i hem vist, en d'altres, una atomització de la població pagesa que, en agrupacions familiars molts simples de construir i reconstruir, ben situades sobre els conreus o en llocs ben comunicats, continuava conreant els camps, pasturant com sempre s'havia fet, però familiarment. Els vells edificis van esdevenir lloc de proveïment de material de construcció, de fusta, de coses aprofitables durant molt de temps.

En algunes d'aquelles vil·les hi detectem freqüentacions i «vida sobre ruïnes» que en alguns llocs com ara l'Hort d'en Bach (Maçanet de la Selva) haurien continuat fins a la concreció del poble medieval sense talls ni fissures aparents. És un fet que, altrament, en l'època carolíngia detectem molt bé a la Gàl·lia.

Cal, però, anar amb cura i no oblidar que aquest és només un procés, potser majoritari, però que hauria coexistit amb d'altres. Sabem, pels textos escrits, que en el món visigòtic de l'ocàs algunes vil·les continuaven existint, uns llocs de luxe, plens de comoditats i que en algun cas, aquells palaus rurals van passar a mans dels nous senyors després de la derrota del 711. És per tant factible que, en aquest territori nostre que hem pogut analitzar en detall, al amb el microscopi, hagués existit algun edifici d'aquelles característiques que hagués perdurat més enllà de la fi del món tardoantic. Si existí, no el coneixem. Pot ser que habitat al llarg dels segles hagi esdevingut un poble actual o, més improbable, que no hagi estat localitzat i/o excavat.

Un altre fet que ens agradaria posar de manifest, tot i que no podem, encara, valorar-lo, és la continuïtat en alguns llocs, entre vil·la romana i església –sempre molt antiga–. Prop de Girona ho observem a Sant Pere de Montfullà o a Vilablareix, amb circumstàncies diferents, però resultats semblants (*supra*). Hi ha relació de continuïtat entre un lloc i un altre o només l'atracció per unes restes nobles i de certa entitat que, altrament, posaven a l'abast dels constructors material inacabable i, sovint, de qualitat?

El conjunt de dades disponibles sembla proposar-nos noves preguntes, però no ens dóna gaires respostes. Per això ens plantejem una ullada més sistemàtica a les fonts textuals tardoantigues de l'occident europeu, que semblen presentar més indicis sobre l'organització territorial dels estats de l'antiguitat tardana.

5. LES VIL·LES EN ELS TEXTOS DE L'ANTIGUITAT TARDANA: CERTESES I HIPÒTESIS

Si l'organització territorial en *uillae* sembla prou afermada a les contrades gironines a principis del segle IX, i fins i tot podem albirar-la en temps de Carlemany, podem plantejar-nos que pugui ser anterior? Com ja hem dit, no podem ignorar el fet que el concepte *uilla* havia nascut per designar el conjunt d'edificis o de residència principal de l'explotació agrícola, i aquest és el significat principal que li hem de donar des del finals de

la república romana i al llarg de l'imperi; en canvi des dels segles VI-VII és un dels noms –altres són *locus*, *domus*, *fundus* o *curtis*– que defineixen els districtes i centres rurals a tot l'occident europeu i sembla posseir una dimensió administrativa des del punt de vista de les fonts escrites ja en èpoques tan reculades com el segle VI, una dimensió que esdevindria indiscutible a la llum tenint en compte dels documents dels segles VIII, IX i X. Com ha pogut fer aquesta evolució al llarg d'un mil·lenni? En quina època es produí el canvi? Aquesta és una qüestió debatuda des de fa temps per la historiografia europea, que tradicionalment n'ha donat una resposta negativa –no hi ha relació evolutiva– atès el gran nombre de *uillae* abandonades durant l'antiguitat tardana, un fet innegable a la llum detenint en compte l'arqueologia que sembla indicar, al parer de molts, una important desorganització –o potser reorganització– del poblament i de l'administració local des de la fi del baix imperi romà (Del romà al romànic, 1999, pàg. 103-120); sense adonar-se que la recerca a llocs abandonats només referma allò que ja és evident, però que també caldria prospectar els llocs que han mantingut l'hàbitat fins als nostres dies, certament més difícils d'excavar. També arrelà la visió de la *uilla* carolíngia com un domini bipartit –amb la reserva dominical i els masos– de creació *ex novo*, però els historiadors «meridionals» van rebutjar que aquest model fos aplicable a la Mediterrània (per a una síntesi del debat vegeu Salrach, 1997, pàg. 105-118 i 135-141). No hem d'ignorar que Carlemany no sembla imposar als territoris conquerits a les darreries darrerria del segle VIII una nova organització política i territorial, sinó que va respectar molts aspectes de l'antiga, com podem veure en el cas de la legislació amb el manteniment del *Liber Iudiciorum* i de moltes funcions i institucions d'arrel visigoda, com ja havia fet el seu pare Pepí a Septimània mig segle abans (Abadal, 1986, pàg. 19-35). D'altra banda, observem que en el precepte citat, de l'any 834, s'esmentaven les vil·les de Mollet i Millars que, a diferència de les que havien estat donades per Carlemany i els seus fidels a la seu de Girona, aquelles [...] *a longo tempore inibi possidere dinoscitur* [...] (Marquès, 1993, pàg. 57): és a dir que eren de possessió episcopal des de feia molt de temps, molt abans de Carlemany i, per tant, de la presa de Girona pels francs el 785. De fet, no sembla agosarat recular fins abans de l'ocupació musulmana, al principi del segle VIII o abans, en l'època visigoda; la qual cosa planteja ja la possibilitat, força versemblant, que les esglésies episcopals ja haguessin estat dotades amb vil·les o termes pels monarques visigots, encara que cap d'aquestes dota-

cions no s'hagi conservat a la península, però en tenim diversos exemples a la Gàl·lia merovíngia o a la Itàlia llombarda dels segles VI-VIII.

Tornant a la qüestió dels orígens de la *uilla* altmedieval, no hem d'oblidar que en l'època romana aquest nom designava el conjunt d'edificis que funcionaven com el centre d'una explotació rural, mentre que des d'època de l'època baix imperial i germànica el concepte passà a significar petit districte rural o simplement poble, en sentit administratiu. Hi va haver, per tant, un canvi de significat, difícil de situar cronològicament, que semblava ja establert en el segle VI i que tal vegada fos anterior, ja que ja en el segle IV algunes lleis imperials empen el terme *uilla* en el mateix sentit que *possessio* o *fundus*; per exemple quan en el temps dels emperadors Constantí i Constant, el 341, decretaren que les *possessiones uel uillae* comprades legalment al fisc imperial fossin retingudes pels seus propietaris –*possessores*– amb tota tranquil·litat. El text citat pertany al *Codex Theodosianus*, llibre V, i secció XIII, titulada *De fundis rei privatae et saltibus divine domus*, en què queda clar que els conceptes *fundus*, *possessio* i *uilla* eren sinònims de termes o unitats fiscals. El concepte *fundus* tingué llarga vida i era encara vigent a Itàlia en el segle X i s'utilitzava en el mateix sentit, ja que molts documents citaven encara els *fundi* com els termes o llocs on se situaven els béns definits; [...] *in locus et fundus Poncianella* [...] –989– (Settia, 1995, pàg. 2), [...] *in locis et fundis Coronate seu in Valle, Sumovico, Mozanunga, Uilla Bulgari, Colonaco, Sebiate, Paseriano, Verderio, Belusscio, Sallinputeo, Trecio, Concissa, Ambreciaco, Bugenaco, Bossonaco* [...] –998– (C.D.L.M., *Carte di Santi Felice di Pavia*, 2003, 1); és evident que el conceptes *locus* i *fundus* es feien servir a l'Itàlia longobarda i després carolíngia en el mateix sentit que el mot *uilla* en els documents carolíngis de les nostres contrades, tots ells eren *llocs* en sentit semblant al que nosaltres fem servir quan parlem de pobles o, més precisament, de termes municipals. Pel que fa a l'*Hispania* de l'antiguitat tardana, no podem ignorar la legislació i les actes conciliars paleocristianes que citen diverses vegades les vil·les; per exemple cap a l'any 400, en el primer Concili de Toledo hom esmentava les esglésies que estaven a les *ciuitates*, però també als [...] *castelli aut uicus aut uillae* [...] (*Concili de Toledo* I, V). Era evident que el text definia diversos graus de llocs de poblament, definits pel seu nom administratiu de la mateixa manera que ho van fer els textos legislatius posteriors; per tant, les *uillae* –que sovint encara són identificades confusament per part de la historiografia actual com a grans explotacions agràries, d'acord

amb el seu significat primigeni—, ara, al finals del segle IV, cal identificar-les com a centres de poblament si atenem al context del document. Recordem també, per exemple, la coneguda llei del rei Ègica del 702 contra la fuga de població dependent, en què recordava que no hi havia [...] *ciuitates, castella, uici aut uillae* [...], on no s'hi trobessin fugitius (*Lex Visigothorum* IX, 1.21) o l'estructura territorial que ens dibuixa Sant Isidor gairebé un segle abans, tan semblant (*Etym*, XV, 2, 13); al nostre entendre, aquesta jerarquització del centres de poblament corresponia també a una jerarquia de l'administració territorial vigent entre els segles IV i VIII, on les *uillae* se situaven en l'últimel darrer graó perquè eren els nuclis locals més bàsics. De la mateixa manera, una llei anterior —una *antiqua* del segle VI— manava al *comes ciuitatis* actuar contra les prostitutes quan aquestes actuaven *in ciuitate*, però era un *iudex* l'autoritat competent quan anaven per *uicos et uillas* (*Lex Visigothorum* III, 4.17); on tornem a trobar que les *uillae* se situaven com les unitats menors, uns termes administratius per sota de les *ciuitates* i els *uici*.

Durant l'època visigoda també trobem l'ús del concepte *locus* com a sinònim de *'uilla*, de la mateixa manera que també ho fan els textos carolingis dels segles IX i X a les nostres contrades i, en general, a tot l'occident europeu. És el cas, per exemple, de l'acta de les donacions que Vicenç, futur bisbe d'Osca, va fer al monestir de d'Assan, al Sobrarb, l'any 551, en què cada donació se situa en un lloc amb nom propi, sense cap afegit, però acompanyats sempre per la *terra* (territori) a quèla qual pertanyen —[...] *.in terra Hilardensi: Paterniaco, ...in terra Caesaraugustana: ad Noce* [...]—, i tots són definits com a *loca* (llocs) al final del text [...] *Hec igitur loca cum edificiis, terris, vineis, oleis, ortis, pratis, pasquis, aquis* [...] (Mundó, 1998, pàg. 46-48). En la legislació visigoda també abunda la referència als *loca* (llocs) com a centres i districtes locals; quan s'esmenta, per exemple, els *loca vel territoria* —llocs i territoris— (*Lex Visigothorum*, 450.1); o els funcionaris amb competències locals com ara el [...] *iudex vel actor sive procurator loci* [...] (*Lex Visigothorum*, 259.15), o el [...] *dominus, vilicus vel actor loci* [...] (*Lex Visigothorum*, 246.10, 15), o bé al qui [...] *in loco maior est* [...] (*Lex Visigothorum*, 355.1). Tot plegat ens fa proposar que el topònim *uilla* i altres de sinònims (*locus* o *fundus*), identifiquen els llocs o termes de poblament i d'administració més bàsics, més locals, ja des del baix imperi romà. Aquesta identificació toponímica sembla produir-se, amb més o menys intensitat, a tota la part occidental de l'antic imperi.

També coneixem la figura del *uillicus* que tradicionalment ha estat interpretada com la d'un intendent de les finques o vil·les reials visigodes, però que ja mostra la seva condició de funcionari o càrrec públic local en un text de Cassiodor de principi del segle VI –entre 523 i 526– adreçat a dos alts funcionaris d'*Hispania* en què, en nom del rei Teodoric, s'ordenava que fossin destituïts de les seves funcions els [...] *uillorum quoque genus* [...], és a dir els que tenien la condició de caps de les vil·les –ja fossin aquestes *possessiones* privades o *fundi* públics, afegia el text–, que permetien que els seus habitants lliures –els *ingenui*– haguessin de prestar serveis il·lícits en benefici dels citats [...] *Gothis in ciuitate positis* [...], versemblantment les guarnicions o els caps gots instal·lats a les ciutats des del temps de la conquesta, no gaire abans (Cassiodorus, *Variae*, V, 39); la condició pública dels esmentats *uillici* queda reblada perquè en el document són citats en una llista conjunta amb altres tipus de personatges amb funcions públiques –*Possessores*, *Conductores*, *Transmarini*, *Monetarii*, *Praebendarii*, *Exactorii*, *Paraveredores*...– en relació amb els quals el decret de Teodoric tractava de posar remei als seus abusos, especialment quan imposaven serveis injustos als *ingenui* o lliures que estaven sota la seva jurisdicció. El document també establí la condició dirigent dels *uillici* en els termes locals, termes que podien ser de dos tipus –*privata possessio* i *publica funditus*–; és a dir, el text establí la distinció jurídica entre dos tipus de termes locals, d'una banda les *possessiones* privades o termes adquirits al fisc públic pels *domini* o *possessores* –procediment ja relatat en la citada *lex constantiniana* de l'any 341–, i d'altra els *fundi* o termes que mantenien una relació més directa amb l'Estat –o amb els caps de la *ciuitas* dins el *territorium* de la qual estaven integrats– sense intermediaris privats, pel que sembla. Per tant, aquests *uillici* han de ser entesos com uns càrrecs públics locals subordinats, en alguns casos, als *possessores* de la legislació baiximperial dels segles IV i V, definits repetidament com els gestors o administradors de les *possessiones*, *fundi* o termes locals, llocs que entre els segles V i VI semblen canviar el nom genèric en profit de la *uilla*, si més no a *Hispania* i la *Gàl·lia*. L'ordre de destitució esmentada en el text de Cassiodor també prova que les funcions dels *uillici* eren públiques; podien ser remoguts dels seus càrrecs quan actuaven il·legalment. La funció pública dels *uillici* també era palesa en una llei de Recared –entre el 587 i 602– en què es castigava aquells càrrecs territorials–[...] *comes*, *uicarius vel uillicus* [...] diu el text–, que imposaven a la població exaccions i treballs de naturale-

sa fiscal –*indictionibus, exactionibus, operibus vel angariis*– en el seu profit (*Lex Visigothorum*, XII, 1.2), en una línia semblant al text de Cassiodor; sembla evident que si el *uillicus* era un funcionari territorial, la *uilla* també era una circumscripció pública. També sembla que les preocupacions manifestades en el text de Cassiodor, en nom del rei Teodoric, i posteriorment de Recared, podrien obeir a una mateixa causa, la pèrdua d'ingressos públics que significava la imposició de serveis i exaccions als habitants de les vil·les, en benefici dels *uillici* o dels seus *domini* o *possessores*; una privatització que devia ser combatuda amb un èxit relatiu, tal com expressa la repetició de la norma. Altres proves sobre la funció pública dels *uillici* la trobem en una llei *antiqua*, potser del rei Leovigild, en què s'ordena que [...] *nullus medicorum, ubi comites, tribuni aut villici in custodia retruduntur introire presumat sine custode carcere [...]* (*Lex Visigothorum*, XI, 1.2); és a dir que cap metge pogués visitar un pres sota la custòdia d'un comte, tribú o *uillicus* –els funcionaris que ostentaven aquesta missió–, sense la companyia d'un carceller. Encara és més clar l'edicte del rei Ervigí, de l'any 683, sobre l'exempció de tributs en què s'esmenta aquells que tenien la condició d'agents tributaris, citats en ordre jeràrquic [...] *dux, comes, tiuphadus, numerarius, villicus aut eumque curam publici agens tributa [...]* (*Lex Visigothorum*, V, 479), o també [...] *comes, vicarius, villicus, prepositus, actor vel procurator [...]* (*Lex Visigothorum*, VIII, 1.9). El lligam entre el *uillicus* i la *uilla* també el manifestava Isidor de Sevilla en els seus escrits quan, al començament del segle VII afirmava que *el nom de 'uillicus* derivava precisament de *'uilla* (*Etym*, XI, 3.2). L'anàlisi de la *uilla* a la França merovingia o la Itàlia ostrogoda, bizantina o llombarda ens portaria a conclusions semblants; només cal llegir el contingut dels textos del *Codice Diplomatico langobardo* (Schiaparelli, 1929; Brühl, 1973), centenars de documents datats entre els segles VII i VIII que permeten adonar-se de l'ús sistemàtic dels noms de centenars de llocs o termes locals –anomenats generalment *fundi*, menys vegades *uici, loci, casalia* i, alguns cops, *uillae*–, per localitzar els drets o béns descrits, o també als en els *Diplomata regum francorum* corresponents a la Gàl·lia merovingia des del principi del segle VI fins a mitjans del VIII (Pertz, 1872; Kolzer, 2001), on més de quatre-centes vil·les són citades amb el seu nom propi –gairebé sempre semblant al nom actual–, tal com es pot comprovar amb la lectura del seu índex toponímic, però serien moltes més si hi afegíssim totes les citades en els capitulars, les cròniques, les epístoles o les hagiografies que proliferaren als regnes merovingis.

Però el debat no ha posat d'acord els especialistes sobre la qüestió, tal com ha posat de relleu Salrach [...] *aunque los historiadores ...generalmente han identificado la villa alto medieval con el dominio, quizá porque la han considerado heredera directa de las villas-explotaciones rurales del Bajo Imperio ...Actualmente se abre camino la idea que la villa de época germánica y carolingia ...era una demarcación de carácter público ...y como tal el espacio de encuadramiento de una comunidad rural [...]* (Salrach, 1997, pàg. 78). El mateix autor, en un treball més recent, s'ha referit al canvi de sentit del topònim *uilla*, afirmant que, entre els segles v i vi [...] *començaria a deixar d'indicar la gran explotació agrària d'un poderós terratinent per convertir-se en l'espai nutricional d'una comunitat i una demarcació fiscal [...]* (Salrach, 2004, pàg. 25-26). Durliat, més radical, en referir-se a la *uilla* dels regnes germànics afirmava [...] *podem entendre per què la uilla és un poble. Una circumscripció administrativa correspon a una realitat humana i aquesta es perpetua sovint al llarg dels segles, o dels mil·lennis ...Això explica que tinguin una església parroquial i que es trobin sovint en el mateix emplaçament d'un poble posterior ...La numeració de totes les uillae esmentades per qualsevol raó entre els segles v i viii seria prou impressionant per convèncer que tot l'occident estava dividit en uillae. Els seus límits arribaven fins als peus de les muralles de les ciutats [...]* (Durliat, 1990, pàg. 156). Aquesta idea comença a obrir-se pas en el discurs històric; una prestigiosa publicació electrònica, en referir-se a la transformació dels antics latifundis romans en els nous agrupaments vilatans afirma: [...] *Esta mutación se reflejaría en la ambigüedad y cambio de significado del termino uilla, palabra que pasó a designar a una subdivisión del territorio de una ciudad, en la que podía haber un propietario fundiario dominante y una agrupación de tipo aldeana habitada tanto por campesinos dependientes de ese propietario como por otros libres [...]* (www.artehistoria.com). Les mateixes afirmacions les podem trobar en la densa i prestigiosa col·lecció *Història de España. Menendez Menéndez Pidal*, en què en el volum dedicat als segles viii-xi a les terres sud-pirinenques hom diu: [...] *las villas visigodas difícilmente podían ser unidades de explotación ...mas bien debía tratarse de grandes dominios o de unidades de exacción fiscal y dominical [...]*, i una mica més endavant: [...] *la villa tenía una circunscripción fosilizada como mínimo desde la baja romanidad ...la distinción inicial entre locus (e incluso uicus) y uilla desapareció cuando en el Bajo Imperio o en tiempo de los visigodos, el territorio fue dividido en distritos de recaudación fiscal que a menudo debieron ser unificados bajo el nombre de uilla cualquiera que fuera su origen [...]* (Feliu, 1999, pàg. 381-382).

Aquesta qüestió mostra, com en altres casos, la manca de coordinació i interdependència entre els investigadors dels móns clàssic i medieval, ja que entre els primers hi trobem autors i autores que ja fa temps afirmen: [...] *la comunidad rural ...se remonta en sus rasgos esenciales a fines del siglo III; es evidentemente muy anterior a esta fecha en tanto que unidad de hábitat y ...marco jurídico para sus tierras ...Pero solamente entonces fue aplicado a todo el territorio del imperio el sistema de la epibolé (edictio sterilium); análogo al principio de solidaridad fiscal que ligaba a los miembros de la comunidad rural [...]* (Antoniadis, 1978, pàg. 84); com veiem, hom intenta precisar la consolidació del *fundus*—*uilla*—en el sentit de districte local— en un moment reculat, a la finals del segle III, en l'època de les reformes administratives de Dioclecià. Alguns autors encara reculen més, per exemple P. Leveau quan afirma: [...] *Hom pensa que al final de l'antiguitat la paraula (uilla) canviava de significació, prenent un sentit territorial i designant una subdivisió administrativa de la ciuitas ...Contràriament ...aquest sentit ja existia en l'alt imperi ...el seu ús en aquest sentit és testimoni per l'epigrafia i els agrimensors [...]* (Leveau, 2002, pàg. 19-20). Malgrat la constatació de la seva antigor podem observar el grau d'imprecisió, o millor d'ignorància, encara existent sobre l'origen de la *uilla* com a estructura de govern local i més encara com a àmbit d'una comunitat humana. Potser l'anàlisi de casos concrets, ens podrà ajudar, en el futur, a resoldre aquestes incògnites; el cas de Tossa, per exemple, on l'abandonament progressiu de la costanera *uilla Uitalis* o *Turissa* en la primera meitat del VI, tal com han posat de manifest les darreres excavacions, però amb freqüentacions i reocupacions posteriors i continuades (Codina et al., 2002, pàg. 191-193), que va donar lloc al terme de *Tursam-Torsa* citat en els segles IX i X amb les seves vil·les i vilars, la principal de les quals potser es localitzava al voltant de l'actual església de Sant Benet, que pot haver estat la parroquial de Sant Vicenç citada des del segle X, un temple que se situa a tres quilòmetres cap a l'interior, a la zona més densament poblada de masos de la vall, sense cap nucli central aparent (Zucchitello, 1998, pàg. 82-94), mentre que l'església localitzada al cim de la Vila Vella, romànica, no mostra cap indicatiu arqueològic aparent abans del segle XI, la qual cosa podria confirmar, en alguns casos, la hipòtesi d'un manteniment del termes administratius i de la toponímia, acompanyat d'un canvi dels llocs de poblament durant l'antiguitat tardana, un canvi afavorit per les transformacions econòmiques; , per exemple la disminució del comerç exterior i l'augment de la ramaderia, per exemple. A

tot això cal afegir les incerteses que planteja el segle VIII, que a la Catalunya Vella se significà per la relativament breu permanència dels àrabs, una etapa en la qualquè amb prou feines es manifesta en les fonts escrites, i menys encara en l'arqueologia, ja que encara no som capaços d'identificar les restes dels assentaments andalusins ni els canvis que poguessin haver pogut haver introduït en el poblament i l'organització administrativa a les nostres contrades, encara que podem formular algunes hipòtesis que veurem més endavant.

En altres regions de l'antiga *Romània* la historiografia presenta més certes, que sovint no han estat incorporades encara en els paradigmes dominants sobre la qüestió, però comencen a ser considerades; en podem veure alguns exemples. A l'Aquitània, l'anàlisi extensiu del paisatge rural des de l'època romana endavant, on s'ha combinat l'arqueologia aèria, la toponímia i el treball de camp, mostra testimonis evidents de continuïtat entre els llocs romans i medievals, on el paper de les esglésies sembla fonamental (Sillières, 1997, pàg. 122-123). Al sud de Galícia i al nord de Portugal, un sondeig extensiu sobre l'evolució del poblament rural a la zona compresa entre els rius Miño i Duero en els segles v-x mostra una remarcable identitat, però també evolució, entre el poblament rural de l'antiguitat tardana i de l'alta edat mitjana, entre les *uillae* baiximperials i visigodes dels segles v-vii i les *uillae* astur-lleoneses del viii-x (López Quiroga, 2004, pàg. 255-286). En un pla més divulgatiudivulgador, Lauranson Rosaz ha fet palès el manteniment d'un remarcable grau de romanitat a tot el *Midi* francès fins a l'any 1000, on es manifesta a les zones rurals una continuïtat dels llocs altmedievals habitats en relació amb els de l'antiguitat tardana (Lauranson-Rozaz, 1990, pàg. 55-56). Per tant, sense menystenir els nombrosos canvis experimentats al llarg del temps sobre el terreny i la toponímia –amb agregacions, desaparicions, desplaçaments i fragmentacions–, podem plantejar i respondre a la hipòtesi d'un poblament i d'una administració territorial organitzat en vil·les i vilars, aquest darrer potser no tan antic, que es mantingué i evolucionà al llarg de tota l'antiguitat tardana i l'alta edat mitja, a grans trets entre els segles iv i x. Aquesta visió «continuista» també ha estat formulada, a les nostres contrades, pels autors del citat estudi sobre el Palau de Foixà, a Maçanet de la Selva, on s'ha fet evident la relació entre el *Palatium* antic i el Maçanet posterior, la qual cosa els fa afirmar: [...] *no ens podem deixar enganyar per la visió de decadència general que hom sovint extreu, potser per inèrcia, de les infor-*

macions escrites i arqueològiques que tenim d'aquest moment històric a casa nostra. Exemples de gran activitat agrícola i comercial n'hi ha si furguem a fons en les dades, i és que costa de creure que tota la societat s'empobreixi, que les vil·les es despoblin i que els camps s'abandonin, tot plegat per acabar trobant, als segles IX i X, com el país és ple. , sorprenentment, de petits nuclis rurals i de parròquies [...] (Llinàs et al., 2000, pàg. 147-148). Igualment, els autors de l'estudi sobre el jaciment del Pla de Palol, a Fenals-Platja d'Aro, conclouen: [...] Aquesta recerca ...permet observar i constatar ...la definició d'un territori, en la documentació de l'alta edat mitjana la uilla Fenalis ...que no pot ser altra cosa que el fundus, el territori que explotà durant l'antiguitat tardana la vil·la del Pla de Palol ...territori ...que ...no és sinó el del fundus tardoantic esdevingut la uilla altmedieval en el sentit de districte territorial [...] (Nolla (ed), 2002, pàg. 183). Finalment, no podem oblidar que, malgrat els canvis polítics, el govern del país no va patir cap buit de poder durant la segona meitat del primer mil·lenni. Els règims estatals que se succeïren al país entre els segles V i VIII –el baiximperial, el visigòtic, l'andalusí i el carolingi–, disposaven d'un sistema jurídic i polític prou consistent i d'una administració territorial en diversos nivells –i també en el local– per al manteniment de les seves funcions de control polític i fiscal sobre la població i el territori, com ho demostra, a les nostres contrades, el manteniment de les funcions directives de les ciutats de *Gerunda* i d'*Emporiae* al llarg de tots aquests segles. Però les incerteses encara són molt grans, per exemple encara no podem assegurar en quin moment inicial les *uillae* prengueren aquest paper de circumscripcions públiques, però cada cop sembla imposar-se més la convicció que pugui haver estat en la transició entre l'alt i el baix imperi romà.

Les *possessiones, fundi* o *uillae* baiximperials, després conegudes com a *uillae, fundi, curtes, casalia*, o simplement com a *loci* (llocs), mantingueren aquesta condició d'unitat bàsica de l'administració dels estats tardoantics fins més enllà del segle XI, però fou aleshores quan la parròquia esdevingué el marc territorial de referència, si més no a casa nostra. Aquest fet és evident en la documentació gironina en què podem resseguir els casos dels termes que tenen una documentació abundant entre els segles IX i XI, com en el cas del terme de Salt, per exemple, on els béns eren localitzats sistemàticament ...in uilla Salto fins ben entrat el segle XI, quan s'imposà la referència a la ...*parrochia sancti Cucuphatis de Salto* (Canal et al., 2003, pàg. 308-313); el mateix podem dir en els casos de Llambilles (Canal et al., 2003, pàg. 270-273), Celrà (Canal et al., 2003, pàg. 246-250) o Fornells

(Canal et al., 2003, pàg. 261-265). Això significà la fi o la depreciació de la *uilla* altmedieval com a primer graó de l'estructura administrativa pública, però no la seva desaparició com a unitat de poblament, ja que els pobles, veïnats o masos han estat en la majoria dels casos llurs continuadors, tal com mostra el manteniment de la seva toponímia fins als nostres dies.

En conclusió, resulta sorprenent observar com, encara avui, els historiadors estan disposats a acceptar l'existència d'estructures territorials comunes als estats hereus de l'imperi romà –les *ciuitates* i els *episcopati* en serien els millors exemples–, però es resisteixen a acceptar les subdivisions més petites quan, de fet, els documents que parlen de *'uillae, fundi* o *loci*, i d'esglésies rurals expliquen precisament això, la continuïtat de l'ordre governamental fins als àmbits més petits o locals; on s'assentaven unes comunitats rurals que podien modificar els seus hàbitats, però continuaven integrades dins un marc administratiu i territorial dirigit en profit de l'estat romà, visigot, musulmà o franc –estats dirigits per grups aristocràtics de diversos nivells–, que se succeïren sense cap buit entre els segles v i viii.

6. ELS PALAUS PALAUS O BÂLADS; LA BALDA ISLÀMICA ENTRE EL MÓN ANTIC I EL MEDIEVAL?

Una de les causes que expliquen, a casa nostra, la desconexió entre els estudis sobre l'antiguitat tardana –el baix imperi i els visigots– i els relacionats amb l'alta edat mitjana –els segles «carolingis» ix i x–, és l'interval de prop d'un segle, el vuitè, caracteritzat pel domini àrab i berber, una ocupació de prop de noranta anys a les contrades de Barcelona i més breu encara a les de Girona, uns setanta anys. Malgrat la curta durada, els conqueridors tingueren ocasió d'instal·lar la seva organització fiscal i militar que, en alguns aspectes, se sobreposava a la indígena, com a prova l'existència de comtes i bisbes durant la conquesta de la Septimània pels francs a mitjan segle viii, la qual cosa fa pensar, raonablement, que també es mantingueren les estructures de govern local en aquell costat dels Pirineus, malgrat els trasbalsos provocats per gairebé mig segle d'invasions i revoltes.

Les terres del nord-est de la *Tarraconense*, on Barcelona, Girona i Empúries exercien funcions directores des de l'antiguitat tardana, prengueren un protagonisme renovat, especialment les dues primeres, des de mitjan segle viii, quan els Pirineus esdevingueren frontera entre els francs

i els musulmans. Aleshores la documentació ens descobreix la presència d'una nissaga àrab de governants o *valís* d'aquesta zona de la Marca Superior andalusíandalusina; *Sulayman al-Arabí* i els seus fills *Aixún* i *Matruh*, que comandaren la regió fins a la mort d'aquest darrer el 791 (Canal et al., 2004, pàg. 13-15 i 23-25). Sabem que la presència d'aquests dirigents àrabs s'acompanyava d'un contingent tribal, fracció o *qawm* dels quals en trobem diversos testimonis al llarg de tota la frontera o Marca Superior, i això explica la importància dels caps citats en les revoltes polítiques del finals del segle VIII contra els emirs cordovesos, ja que disposarien de contingents militats establerts a la zona de Barcelona i Girona. De fet, l'absència d'aquest contingent durant una nova altra revolta l'any 785 fou una de les causes de la presa de Girona pels francs aquell any (Canal et al., 2004, pàg. 20-23 i 26-28). La més que probable presència d'aquest contingent tribal *qaysí* hauria obligat a desenvolupar una organització administrativa i fiscal territorialitzada, amb llocs de suport per a l'establiment d'aquest contingent i la percepció de tributs per al seu manteniment. L'existència d'aquests llocs o centres de control estaria legitimada pel dret a l'apropiació de la cinquena part dels béns públics i privats a les terres conquerides, segons la legislació islàmica.

Una de les aportacions més innovadores en el camp dels estudis sobre l'etapa islàmica a Catalunya, i més concretament a la Catalunya Vella del segle VIII, ha estat la identificació toponímica d'un bon grapat de noms que, probablement, han de tenir el seu origen en la toponímia establerta pels àrabs en aquell segle. Concretament el topònim *balât*, arrelat a la Mediterrània Oriental durant la conquesta àrab del segle VII, que pot tenir el doble sentit de *palatium* en llatí o de *plateia* (calçada o camí empedrat) en grec, utilitzat per les fonts àrabs en el sentit de terme, lloc o establiment del fisc (Martí, 1999, pàg. 63-64) i que sembla haver derivat en els nombrosos palaus i palols existents a la Catalunya Vella, uns seixanta als territoris d'Empúries i Girona.

Pierre Bonnassie fou el primer que ja en els anys setanta observà la importància històrica del conjunt de Palaus palaus i Palols palols escampats per la Catalunya Vella –cap a un centenar i mig– i plantejà un possible origen anterior a la conquesta carolíngia. En la seva opinió es tractava d'antics centres de dominis fiscals o públics d'època germànica o fins i tot anteriors, del baix imperi romà (Bonnassie, 1979, pàg. 131-133): no establí cap relació amb el domini musulmà del segle VIII, però de fet no hi ha cap

obstacle, ben al contrari, per considerar l'emirat de Còrdova com a hereu dels dominis fiscals del regne de Toledo, des de principis del segle VIII.

Malgrat tot, davant la feblesa del registre documental i arqueològic d'època islàmica a casa nostra, encara hom pot objectar que els Palaus palaus i Palols palols siguin una supervivència d'estructures més modernes, d'arrel carolíngia, per exemple, per tant no més antigues del 785, i aleshores no caldria recular més enllà en el temps. Però això seria una singularitat gironina, perquè cap altre territori sota domini de Carlemany registra aquests topònims amb aquesta densitat. Els *Diplomata regum francorum* –diplomes dels reis francs merovingis– entre principi del segle VI i mitjans del VIII–, només contenen una *villa Palatiolum* entre les més de quatre-centes ciutats– la qual cosa demostra la raresa del topònim al nord del Pirineu (Kolzer (ed.), 2001, vol II, índex). Els *palatia* en època carolíngia, i també en èpoques anteriors, eren les residències imperials o reials i és evident que els monarques carolingis no disposaven de més de cinquanta residències en eal territori gironí, ni a cap altre d'extensió semblant; els abundants *palatia* rurals de les nostres contrades no poden ser anteriors al segle VIII i, com veurem més endavant, ja són ben presents en la documentació escrita del IX, la qual cosa ens dóna algun indici sobre l'època de la formació i fixació del topònim a casa nostra; el segle VIII sembla força segur.

Com ja hem dit, ha estat Ramon Martí i un equip de les universitats de Barcelona els primers a abocar-se en l'estudi dels Palaus palaus i altres topònims d'arrel àrab a Catalunya. Les seves recerques, especialment significatives a la comarca del Berguedà (Camprubí et al., 1999) els han portat a proposar que formaven [...] *un dispositivo complejo, tratándose a la vez de explotaciones agrícolas y de defensas vinculadas a los centros jurisdiccionales* [...] (Martí, 1999, pàg. 3),). Això explicaria la seva concentració en les proximitats dels nuclis urbans d'Elna, Empúries, Girona i Barcelona, però també d'Ègarad'Egara-Terrassa, Osona-Vic i Guissona, aquesta darrera seu de l'antiga *Urgellum* abans del segle IX, en opinió de Martí. En canvi, els Palaus palaus són molt rars en la proximitat de Lleida, Tarragona i Tortosa, la qual cosa tornaria a provar la fixació del topònim en una època primeirenca del domini àrab, concretament el segle VIII.

Si observem la distribució territorial dels Palaus palaus gironins, veurem com se situen generalment al llarg dels antics eixos viaris com la Via Augusta, fluvials com la Muga, el Fluvià i el Ter, o als àmbits periurbans de

Gerunda i *Emporiae*, amb mitja dotzena de palaus cadascuna. Especialment remarcables són les alineacions al llarg de la riba del Fluvià, fins a Empúries –amb una desena de Palaus palaus i Ppalols– i a llevant i ponent de Girona, seguint el curs del Ter, des de la sortida dels gorgs del Ter fins a Empúries, on n'hi trobem una dotzena. En tots dos casos els *balâts* o Palaus palaus semblen formar un dispositiu en línia de defensa, a més de seguir uns cursos fluvials que facilitaven les comunicacions.

A banda de la seva abundància com a topònims, hem de remarcar que molts dels Palaus palaus i Palols palols gironins presenten una remarcable antiguitat, documentada pels en els textos i/o l'arqueologia. Respecte del primer hem de dir que la meitat dels prop de seixanta són citats pels en els textos dels segles IX, X i XI, més d'una vintena abans de l'any 1000, la qual cosa mostra la pregona antigor de molts d'ells (Canal et al., 2004, pàg. 15-19). Un altre fet força significatiu és que la documentació prime-renca sempre relaciona els palaus i palols, amb dominis públics o comtals; com el *palatiolum de Merlago*, avui la Cellera de Ter, atorgat pels monarques al monestir de Sant Genís i Sant Medir –prop de Cartellà i de Girona, abans del 860, o el Palau de la Bisbal –*Palatio Maurore*– atorgat pels monarques als bisbes de Girona abans del 878; el *Palaciolo* del Pla de Palol, a la riba del Fluvià, de domini comtal en el 908, com Palau Sacosta –abans del 917– o Palagret –*Palacroto*–, transferit del domini del bisbe d'Elna al de Girona entre el 916 i el 922 (Canal et al., 2004, pàg. 18-19). Tot plegat sembla un indicatiu ferm de les seves arrels fiscals –vinculats a reis, comtes i bisbes– i, per tant, de l'existència de dotzenes de palaus escampats del territori gironí que actuaven com a centres fiscals abans de la conquesta carolíngia.

Pel que fa al registre arqueològic, els Palaus palaus i Palols palols gironins mostren, en alguns casos, una remarcable relació amb l'arqueologia antiga, de vegades amb testimonis poc clars, però altres cops amb possibilitat de demostrar una ocupació significativa durant la baixa antiguitat i l'alta edat mitjana. Si a tall d'exemple donem un cop d'ull als descobriments inventariats en la Carta arqueològica publicada el 1984, detectem troballes a Palau de Santa Eulàlia, aleshores poc significatives (Nolla & i Casas, 1984, pàg. 86-87), tal com passa també a Palau Borrell, a Viladamat (Nolla & i Casas, 1984, pàg. 111), a Palol Sabaldòria, a Vilafant, amb diverses sitges de l'època, de poca entitat (Nolla & i Casas, 1984, pàg. 117), a Pla de Palol, a Platja d'Aro, on existí una imponent *uilla* que perdurà fins a

mitjan segle VI (Nolla (ed.), 2002, pàg. 227-238), a Palamós, on recordarem les notícies referents a Sant Esteve (Nolla & i Casas, 1984, pàg. 137-138), a Palau-sator, amb un valuós cementiri entre l'antiguitat tardana i l'alta edat mitjana (Nolla & i Casas, 1984, pàg. 161), al Palau de Vila-romà, amb evidències fermes d'un establiment rural d'aquella època (Nolla & i Casas, 1984, pàg. 138), al Palau, en els límits entre Torroella de Montgrí i l'Escala, un lloc extraordinari i poc conegut en detall, que mostra restes notables des de l'època romana fins a l'edat mitjana (Nolla & i Casas, 1984, pàg. 157), Palau-Sacosta, a Girona, amb indicis molt valuosos de perduració perdurabilitat i continuïtat (Nolla & i Casas, 1984, pàg. 171-178; Nolla & i Sureda, 1999, pàg. 50-52), o les troballes disperses de Palol de Revardit (Nolla & i Casas, 1984, pàg. 189-191). En cap cas, però, ha estat feta una exploració extensiva i profunda del lloc, excepte al Pla de Palol, on l'abandonament de la *uilla* antiga s'explica més com un trasllat a l'interior, tot defugint la proximitat del mar, o també a Palol Sabaldòria (Burch et al., 2002, pàg. 377-380), on existeix una magnífica església preromànica que caldria excavar i les restes notables d'una fortificació de blocs grans de sorrenca reutilitzats, amb petits carreus i morter de calç que recorden la factura del Castell dels Moros, a les Cluses, o també al *castellum* de Sant Julià de Ramis. Recordem l'excel·lent situació del lloc, sobre un meandre del riu Manol i controlant la via de Figueres a Besalú, no gaire lluny de la seva connexió amb la Via Augusta. Cal remarcar també el cas, ja citat, del Palau de Maçanet de la Selva, un notable edifici actual que ha estat acuradament excavat i mostra una remarcable continuïtat, sense interrupcions, des de l'època romanorepublicana fins als nostres dies (Llinàs et al., 2000). Les dificultats en la definició del registre arqueològic andalusí del segle VIII fa difícil trobar, ara com ara, dades concloents sobre la curta etapa islàmica en aquestes contrades; d'altra banda, possiblement els Palaus palaus i Palols palols islàmics no foren llocs nous, si més no en la majoria dels casos; els musulmans segurament utilitzaren llocs ja existents –*uillae* visigodes o altres tipus d'establiments–, com a llocs de suport de la seva xarxa administrativa del territori.

CONCLUSIONS

La historiografia tardoantiga i altmedieval es plantegen, cada cop amb més insistència, el problema de la continuïtat o la crisi de la vil·la en aquells

segles embolicats. Molts autors, d'arreu i de casa nostra, es pregunten com pot ser tan gran el contrast entre la imatge de crisi produïda per l'arqueologia i la continuïtat que plantegen les fonts escrites. El primer aspecte genera un consens cada vegada majoritari quan es proposa l'època entre els segles v i vi com la del moment de la crisi. L'arqueologia gironina rebla aquesta visió en plantejar, majoritàriament, l'abandonament residencial de les vil·les durant una etapa no gaire llarga, entre els segles v i vi.

Les fonts escrites sobre la Tarraconense en aquella època permeten precisar una mica més el quadre històric; les cròniques *Gallica* i *Caesaraugustana* i autors com ara Isidor de Sevilla o Cassiodor ens presenten una època convulsa i violenta, marcada per la imposició violenta del poder visigot i les revoltes i resistències hispanoromanes, que ens permeten relacionar la crisi de la vil·la residencial amb el canvi polític aleshores en curs.

Però la vil·la sobreviu, si més no això ens expliquen els textos tardoantics que des del baix imperi fins a Carlemany presenten la vil·la amb un significat distint i complementari; *uilla*, *fundus* o *locus* s'esmenten moltes vegades –en els codis legislatius, les actes conciliars, les cròniques o els diplomes– com els àmbits locals o termes on conviuen les comunitats camperoles i on actuen les autoritats públiques. Això és evident a la *Tarraconensis*, però també en altres àmbits de l'Europa Occidental com ara Itàlia o l'antiga Gàl·lia.

Finalment, no podem ignorar l'etapa islàmica, gran part del segle VIII a les nostres contrades, que malgrat el seu aspecte de ruptura en relació amb la precedent època goda, presenta indicis –els anomenats *palas*– d'una organització territorial del govern que, en molts aspectes, pot ser hereva dels temps anteriors i incorporada pels francs després de la conquesta carolíngia.

Tot plegat ens fa proposar que, malgrat els diversos canvis polítics i institucionals, i malgrat la decadència i la fi de l'hàbitat que li havia donat nom, la *uilla*, es mantingué, en el món rural, com la principal estructura comunitària i de govern a casa nostra; el terme local bàsic i primari. Una estructura estretament arrelada al territori i als seus pobladors, però també a l'administració dels estats tardoantics, la qual cosa explica la seva supervivència durant aquells segles.

BIBLIOGRAFIA

Fonts:

CASSIODORUS, *Variae*. Edició a cura de Th. Mommsen. *Monumenta Germaniae Historicae (MGH). Auctorum Antiquissimorum T. XII. Cassiodorus senatoris Variae*.

Berlín: 1894.

Chronicon Caesaraugustanum. Edició a cura de Th. Mommsen, *Monumenta Germaniae Historicae (MGH). Auctorum Antiquissimorum T. XI. Chronicorum Minorum Vol II*, Berlín: 1894, pàg. 221-222.

Chronica Gallica. Edició a cura de Th. Mommsen, *Monumenta Germaniae Historicae (MGH). Auctorum Antiquissimorum. T.IX. Chronicorum Minorum Vol I*. Berlín: 1892, pàg. 615-666.

Codex Euricianus. Edició a cura d'A. d'Ors. «El Código de Eurico». A: "Cuadernos del Instituto jurídico español", 12, Roma-Madrid: 1960.

Concilium Toletanum I. Edició a cura de J. Vives. *Concilios visigóticos e hispano-romanos*. Barcelona-Madrid: 1963, pàg. 19-33.

ISIDORUS. *Etymologiae*. Edició a cura de W. M. Lindsay. *Origines seu Etymologiae*, Oxford: 1911.

ISIDORUS. *Historia Gothorum*. Edició a cura de P. Migne, *Patrologia latina Vol. 83. Col. 1057*. París: 1844.

Lex Visigothorum. Edició a cura de K. Zeumer. *Monumenta Germaniae Historicae (MGH). Legum sectio I. Tomus I*. Hannover: 1902.

PAULUS DIACONUS. Edició a cura de G. Waitz. *Monumenta Germaniae Historicae (MGH). Origo gentis Langobardorum. Scriptores rerum Langobardicarum*. Hannover, 1878, pàg. 12-187.

Articles i llibres:

ABADAL, R. d' (1986). *Catalunya Carolíngia I. El domini carolíngi a Catalunya*. Barcelona: 1986.

AICART, F.; NOLLA, J.M.; i SAGRERA, J. (1999). «L'església antiga de Santa Cristina d'Aro i els seus precedents. Una nova interpretació». A: "Estudis del Baix Empordà", 18. (Sant Feliu de Guíxols: 1999), pàg. 13-34.

ANTONIADIS, H. (1978). *Bizancio y el modo de producción asiático*. "Primeras sociedades de clase y modo de producción asiático". Madrid: 1978, pàg. 67-102.

BARTI, A.; PLANA, R.; i TREMOLEDA, J. (2004). «Llafranc romà». A: *Quaderns de Palafrugell*, 13. Palafrugell: 2004.

(Quaderns de Palafrugell, 13).

- BOLÒS, J. «(1999). El poblament rural i urbà. Un país de frontera». *“Del Romà al Romànic. Història, Art, Cultura de la Tarraconense Mediterrània entre el segle IV i X”*, Barcelona: 1999, pàg. 383-391.
- BOLÒS, J.; HURTADO, V. (2000). *Atlas del comtat de Girona (785-993)*, J. Barcelona: 2000.
- BONNASSIE, P. (1979). *Catalunya mil anys enrera (segles X-XI)*. Barcelona: 1979.
- BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*. (Continuació de l'obra de J. M. Millàs i Vallicrosa), Vic: 2000.
- BROGIOLO, G. P. (1996). *Conclusioni*, “La fine della ville romane. Transformazioni nelle campagne tra tarda antichità e alto medioevo”, Mantova: 1996, pàg. 107-110.
- BRÜHL, K. R. (1973). *Código Diplomático Longobardo*. Roma: 1973 (2 volums).
- BURCH, J.; NOLLA, J.M.; SAGRERA, J.; VIVÓ, D.; i SUREDA, M. (1999). «Els temples i els cementiris antics i altmedievals de mas Castell de Porqueres». A: *“Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles”*, 20. Banyoles: 1999.
- BURCH, J.; NOLLA, J.M.; SAGRERA, J. (2002). *Prospeccions arqueològiques i registre planimètric de l'església i castell de Palol Sabaldòria (Vilafant, Alt Empordà)*. A: *“Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines”*. Sant Joan de les Abadesses: 2002, pàg. 377-280.
- BURCH, J.; GARCIA, G.; NOLLA, J.M.; PALAHÍ, L.; SAGRERA, J.; SUREDA, M.; i VIVÓ, D. (en premsa). *Excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis. 2. El Castellum*. Girona.
- CAEROLS, J. J. (2001). «El encuentro entre godos e hispanorromanos (un análisis filológico)». A: *“Atti del convegno internazionale Cividale del Friuli”*, 2001, pàg. 199-238.
- CAMPURBÍ, J.; MARTÍ, R.; SELMA, S.; i VILADRICH, M. (1999). *Fortificacions i toponímia omeia, dels Pirineus a Damasc*. A: *Tercer col·loqui sobre les comunitats rurals dels Pirineus*. 1999, (en premsa).
- CANAL, J.; CANAL, E.; NOLLA, J. M.; i SAGRERA, J. (2003). *Girona, de Carlemany al feudalisme (785-1057). El trànsit de la ciutat antiga a l'època medieval*. Girona: 2003.
- CANAL, J.; CANAL, E.; NOLLA, J.M.; SAGRERA, J. (2004). *Girona, de Carlemany al feudalisme (785-1057). El trànsit de la ciutat antiga a l'època medieval (II)*, Girona: 2004.
- CASAS, J.; i NOLLA, J. M. «(1990). El material ceràmic d'importació de la vil·la romana de Puig Rodon (Corçà, Baix Empordà), d'època severiana a la baixa antiguitat». A: *“Cypsela”*, VIII. (Girona: 1990), pàg. 193-218.

- CASAS, J.; CASTANYER, P.; NOLLA, J.M.; i TREMOLEDA, J. (1995). «La vil·la romana de la Font del Vilar (Avinyonet de Puigventós, Alt Empordà), ». A: *Estudis Arqueològics*, 2. Girona: 1995. Girona (Estudis Arqueològics, 2).
- CASTANYER, P.; i TREMOLEDA, J. (1999). *La vil·la romana de Vilauba. Un exemple de l'ocupació i explotació romana del territori a la comarca del Pla de l'Estany*, Girona.: 1999.
- CASTANYER, P.; i TREMOLEDA, J. «(2001-2002). La villa romana de Vilauba (Girona) durante la Antigüedad Tardía: continuidad o ruptura». A: “*Salduie*”, II. Saragossa: 2001-2002, (Zaragoza), pàg. 159-176.
- CODINA, F.; JIMÉNEZ, M. F.; LLOVERAS, M. J.; NOLLA, J. M.; i PALAHÍ, L. (2002). *La vil·la dels Ametllers (Tossa de Mar, la Selva)*. A: “Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines”. Sant Joan de les Abadesses., 2002, pàg. 185-193.
- CODINA, F.; JIMÉNEZ, M. F.; LLOVERAS, M. J.; NOLLA, J. M.; PALAHÍ, L. (2004). *La vil·la dels Ametllers (Tossa de Mar)*. A: , “Setenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona”, La Bisbal d'Empordà: 2004, pàg. 201-214.
- COLLINS, R. (2005). *La España Visigoda 409-711*, Barcelona: 2005.
- C. D. L. M. MILANI, M. (ed). *Le Carte del monasterio di S. Felice de Pavia (998-1197). Codice Diplomatico della Lombardia Medievale* (<http://cdlm.unipv.it/edizioni/pv/pviasfelice/>).
- DELOGU, P. (1994). *La fine del mondo antico e l'inizio del medioevo. Nuovi dati per un vecchio problema*, “La storia dell'alto medioevo italiano (VI-X secoli) alla luce dell'archeologia” (edició a cura de R. Franchovic i G. Noye), pàg. 7-29.
- DURLIAT, J. (1990). *Les finances publiques de Diocletien aux carolingiens (284-899)*, Sigmaringen: 1990.
- ESTEBA, J. (1998). *Intervencions a l'església parroquial de Sant Aniol de Finestres (La Garrotxa)*. A: “Quartres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona”, Figueres: 1998, pàg. 287-296.
- ESTEVA, L. «(1990). Bell-lloc d'Aro. Restauració de l'església (1959-1962) i excavacions efectuades (1982-1986)». A: “*Estudis del Baix Empordà*”, 9. (Sant Feliu de Guíxols: 1990), pàg. 63-114.
- FELIU, G. «(1999). “La Población”». A: *Historia de España Menéndez Pidal*. Vol. III, 2ª a parte. *La España cristiana de los siglos VIII al XI*. Madrid: 1999, pàg. 362-392.
- GARCIA GARCÍA MORENO, L. (2001). «Las invasiones. La ocupación de la península i Las sociedades y la explotación económica, ». A: “*Historia de España Menendez Pidal*. Volumen III-1. España Visigoda”, Madrid, : 2001, pàg. 61-271 i 283-405, respectivament.

- KÖLZER, T. ; i K. R. BRÜHL, K.R. 2001. Brühl, C. /Kölzer T, (eds). *Diplomata regum francorum e stirpe merovingica*. (2 vols,). Hannover: 2001.
- LAURANSON-ROSAZ, C. (1990). *La romanité du Midi de l'an Mil; le point sûr les sociétés méridionales*, "La France de l'an Mil"(editat per R. Delort), París: 1990.
- LEVEAU, Ph. (2002). «Villa et vicus. Les mots et les choses» A: "A Ager", 12 (Besançon) 2002, pàg. 19-24.
- LLINÀS, J.; MONTALBÁN, C.; RAMÍREZ, A.; i SUREDA, M. (2000). *L'Hort d'en Bach del segle II abans de Crist a l'any 2000. la pervivència ininterrompuda d'un hàbitat a Maçanet de la Selva des de la baixa república romana fins als nostres dies*. Maçanet de la Selva: 2000.
- LÓPEZ QUIROGA, J. (2004). *El final de la antigüedad en la Gallaecia. La transformación de las estructuras de poblamiento entre Miño y Duero (siglos V al X)*. Santiago de Compostel·la: 2004.
- MARQUÈS, J. M^a. (1993). *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)*. Barcelona: 1993.
- MARTÍ, R. (1999). *Palaus i almúnies fiscals a Catalunya i al-Andalus*, "Les sociétès méridionales a l'âge feudal. Hommage a Pierre Bonnassie", Tolosa del Llenguadoc: 1999, pàg. 67-70.
- MUNDÓ, A. M. «(1998). Límits territorials de les diòcesis catalanes en l'antiguitat tardana». A: "Obres Completes, I". Barcelona: 1998, pàg. 29-50.
- NAVARRO, R. «(1999). El territori i el món rural», A: "Del Romà al Romànic. Història, Art, Cultura de la Tarraconense Mediterrània entre el segle IV i X". Barcelona: 1999, pàg. 103-121.
- NOLLA, J. M. (1982-1983). «Algunes notes entorn de la vil·la del Pla de l'Horta a Sarrià de Dalt (Girona)». A: "Annals de l'Institut d'Estudis Gironins", XXVI. (Girona): 1982-1983, pàg. 111-130.
- NOLLA, J. M. (editor). (2002). AICART, F.; BURCH, J.; CANAL, E.; FIGUERAS, M.; LLINÀS, J.; LLORENS, M. M.; NOLLA, J. M.; PALAHÍ, L.; PRADO, G. De; SAGRERA, J.; SUREDA, M.; i TREMOLEDA, J. *Pla de Palol. Un establiment romà de primer ordre a Platja d'Aro*. Platja d'Aro: 2002.
- NOLLA, J. M.; i J. CASAS, J. (1984). *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana al nord-est de Catalunya*. Girona: 1984.
- NOLLA, J. M.; P. SANTAMARIA, P.; i M. SUREDA, M. «(2002). Excavacions arqueològiques al Collet de Sant Antoni de Calonge», A: "Estudis del Baix Empordà", 21. (Sant Feliu de Guíxols: 2002), pàg. 87-112.
- NOLLA, J. M.; i M. SUREDA, M. (1999). «El món funerari antic, tardoantic i alto-medieval a la ciutat de Girona». A: "Annals de l'Institut d'Estudis Gironins", XL, 1999, pàg. 13-66.

- PALOL, P. de (editor). (1999). *Del Romà al Romànic. Història, Art, Cultura de la Tarraconense Mediterrània entre els segles IV i X*, Barcelona: 1999.
- PALOL, P. «Palol, P. de (2005). *Economia i societat del baix imperi i l'època visigoda*», A: "Història agrària dels Països Catalans, Vol. I", Barcelona: 2005, pàg. 483-511.
- PERTZ, K. (1872). *Monumenta Germaniae Historicae (MGH). Diplomatum Tomus I. Diplomata regum francorum e stirpe Merovingica*, Hannover: 1872.
- PUNSETI, D.; CABRA, J.; TEIXIDOR, E.; i FUERTES, M. (2004). *Intervencions arqueològiques programades a la vil·la romana de Raset de Baix (Cervià de Ter, Gironès)*. A: "Setenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona", La Bisbal d'Empordà: 2004, pàg. 235-238.
- SAGRERA, J.; AGUSTÍ, B. «(2002). El monestir de Santa Maria d'Amer. Evidències arqueològiques al claustre i a la nau central de l'església». A: "Quaderns de la Selva", 14, 2002, pàg. 95-110.
- SALRACH, J. M. (1997). *La formación del campesinado en el Occidente antiguo y medieval*. Madrid: 1997.
- SALRACH, J. M. (2004). *Catalunya a la fi del primer mil·lenni*, Lleida: 2004.
- SÁNCHEZ ALBORNOZ, Cl. «(1971). Ruina y extinción del municipio romano en España e instituciones que le reemplazaron», A: "Estudios Visigodos", Roma: 1971, pàg. 9-147.
- SETTIA. «(1995). Assetto del popolamento rurale e coppie toponimiche nell'Italia padana (secoli IX-XIV)». A: "Studi Storici", I, Roma: 1995.
- SCHIAPARELLI, I. (1929). *Codice Diplomatico Longobardo*, Roma: 1929, (2 volums).
- SILLIÈRES, P. «(1997). Le paysage rural et la mise en valeur du territoire de la cité gallo-romaine d'Elusza (Eauze, Gers, France)», A: "Isturitz", 8. Baiona: 1997.
- ZUCCHITELLO, M. (1998). *Tossa; la formació d'una vila. El comte, l'abat i els tossencs (segles IX-XII)*. Tossa de Mar: 1998.
- www.artehistoria.com